

GEVALÍM*

Već je spomenuto da su na istočnim obalama Jadranskog mora živjeli od sedmog stoljeća pa na ovamo Južni Sloveni. Jedno njihovo pleme osnovalo je u desetom vijeku samostalnu državu, Hrvatsku. Ona je kao samostalna država postojala otprilike stotinu godina.

Iz prikaza u ranijem poglavlju — o historiji Jevreja u Bizantu — biće shvatljivo da su Jevreji, bježeći pred progonima u Bizantu, našli skloništa na obalama Jadrana. Treba pretpostaviti takvu mogućnost skroz teoretskoj verziji prema kojoj su Jevreji kulturnog Zapada došli već onda u neprolazne, bregovite krajeve Balkana. Jevreji Italije, tačnije oni iz Apulije i Venecije, naselili su se tek kasnije u Dalmaciji, uglavnom u Dubrovniku i Splitu. O tome biće još opširnije govora u nastavku ovih izlaganja.

Poput mnogih drugih dokumenata iz srednjevjekovne historije nisu ni vrela za prikaz „Gevalím” jasna. Taj problem je usko povezan s predmetom poznatim pod imenom „Kuzari”. Sam Dubnov ističe u „Historiji jevrejskog naroda” (hebrejsko izdanje, tom 4, str. 295), da je „problem Kuzara jedan od najsloženijih pitanja historije Izraela”, ali nastavlja „da su novim istraživanjem pronađena rješenja koja omogućavaju izvjesne zaključke”.

Neka nam oprostí veliki historik, ali dosad još nismo posve- ma razotkrili velo koje obavlja naše s time povezano pitanje, — *ko su u stvari bili „Gevalím”?*

Bez jasnog odgovora upućeni smo na indirektné podatke, uporedbe i logiku zdravog razuma. Najzad i taj je naš predmet isprepleten pričanjima koje ćeš teško dokazati arheološkim otkrićima ili provjerenim dokumentima.

Stvari su nam poznate iz nekoliko vrela: Iz „Kuzari”, čuvenog djela Jehude Halevija, „Sefer Hakuzarim” čiji je autor historio- graf Avraham Ibn Daud (1140), i iz separata rukopisa „Kol me-

* Vidi i članak dr Lavoslava Glesingera: Jevreji i Hrvati u Arapskoj Španiji, Jevrejski almanah 1955—6, str. 35—45.

vaser" (taj je rukopis predao Jichak Akariš 1577. god. na štampanje u Stambulu). Arapski geografi iz desetog vijeka — Ibn Desta, Ibn Faclan i drugi — spominju jevrejsko kraljevstvo Kuzara. Pronalazač Kahirske genize*, Šehter, pronašao je 1912. god. u toj genizi pismo nekog Kuzara iz 950 god. koji je živio u Carigradu, i u njemu iznio povijest Kuzara. Taj je prikaz napisan jednostavno, bez poetske frazeologije u duhu vremena, i kroz tu je svoju stvarnost pobudio povjerenje stručnjaka. 1926. god. pronašao je, u arhivu Britanskog muzeja, Simha Asaf, jerusalajimski naučenjak, rukopisnu zbirku Ilbarcelonija „Sefer Haitim”. Taj je rukopis datiran iz godine 1100, otprilike 140 godina nakon što je Josef kralj Kuzara napisao svoje znamenito pismo Hasdaj ibn Šaprutu. U tom rukopisu tvrdi Ilbarceloni da je svojim očima vidio historijsko pismo kralja Josefa Šaprutu. Iz tog pisma razabraće čitalac u glavnim potezima slijedeći opis kuzarskog kraljevstva:

Kuzari su bili turkmansko pleme koje je, izbačeno za vrijeme velike seobe naroda u sedmom vijeku iz svoje stare otadžbine — između Kavkaza, perzijske granice, Armenije i Kaspijskog mora, — krenulo u pravcu sjeverozapada stepama Kaspijskog mora, u području Volge i Dona i dalje prema bivšim grčkim naseobinama u Tabriji (današnji Krim) i obalama južnog Dnjestra, uzduž obale Kaspijskog mora do Astrahana. Na tom su području osnovali u osmom stoljeću Kuzari svoje kraljevstvo s prijestolnicom Itil na padini Volge.

Kralj Kuzara, kagan Bulan, odluči da primi jevrejstvo. Dođuše, Bizantinci iz obližnje svoje naseobine u Hersonu nastojaše da ga uvjere o prednostima svoje mesijanske vjere. Ni muslimani iz susjednih islamskih zemalja nisu ostali skrštenih ruku. Ali u tom su slučaju pobijedili Jevreji i kralj i mnogi njegovi podanici primiše jevrejstvo.

Bilo je to sredinom osmog vijeka. Od onda vladaše Kuzari dvije stotine godina svojom prostranom državom. Pored činjenice što su im sjeverne i zapadne granice ostale nezaštićene pred prepadima neprijatelja, a kroz to su često imali da se bore sa svojim slovenskim susjedima iz paganske kneževine u Kijevu i u isti mah s kršćanskim Bizantincima, uznapredovala je njihova jevrejska država, a njihova je privreda postigla zavidne uspjehe. Izuzev Jevreja bilo je kod Kuzara muslimana i kršćana, ali je među njima vladala uzorna trpeljivost.

Krajem devetog stoljeća ojača jevrejski sektor u državi dolaskom izbjeglica iz Bizanta, žrtava progona Bazilija Makedonskog, okrutnog bizantijskog cara. Njihovim se prihvaćanjem još više za-tegoše i onako napeti kuzarsko-bizantijski odnosi. Učestaše pogranični incidenti, a na kraju izbije pravi rat. Posljednji kralj Kuzara, kagan Josef, onaj koji je 960. god. opisao Ibn Šaprutu historiju Kuzara, osveti se Bizantu za progone Jevreja. Nije propustio

* Geniza — tradicionalno spremište oštećenih rukopisa i knjiga iz rabinske i sinagoge literature. (Primjedba prevodioca.)

prilike da udari po nemilosrdnom dušmaninu. Izgleda da je time zapao u nezavidan položaj, jer je u isti mah morao ratovati na različitim frontovima. Odvažni Kuzari nisu mogli održati svoje pozicije u ratu protiv Rusa, Bizantinaca i njihovih saveznika, i to ih je upropastilo.

Vijest o jevrejskom kraljevstvu snažno je odjeknula u različitim, pa i potlačenim dijelovima dijaspore. Saopćenje o dalekom jevrejskom kraljevstvu, na području današnje južne Rusije, izazvalo je veliko uzbuđenje u jevrejskom svijetu. Prema tome je shvatljivo da su Jevreji dijaspore svom snagom nastojali da se stave u vezu s tom bajoslovnom kraljevinom. Mnogi su predstavnici Jevreja smatrali svojom dužnošću da to učine. Tražili su puta i načina da to postignu, ali nisu uspjeli. Saobraćaj bio je u ona vremena sa dalekim zemljama ugrožen čestim razbojničkim prepadima, prometnim poremećajima i općom nesigurnošću.

U to je vrijeme služio na dvoru kordovskog halifa Abdurahmana Trećeg (912-961), u rangu ministra, jevrejski državnik Hasdaj Ibn Šaprut. Abdurahman bio je prosvjećen vladar arapske Španije. Pod njegovom su vladavinom iskorištavana prirodna bogatstva Andaluzije, procvjetaše obrt i trgovina, a kultura je uznapredovala: bio je to zlatan vijek literature i znanosti, otprilike tri do četiri stotine godina pred renesansom u Italiji. S druge je strane Abdurahman u duhu tadašnjeg prosvjećenog svijeta bio jedan od mnogih arapskih samodržaca Iberijskog poluostrva. Ali i pored toga nije ostao nezapažen upliv Hasdaja na razvitak prilika na dvoru halifa. Stekavši njegovo povjerenje, vodio je uspješno vanjske poslove halifata. Naročitih je zasluga stekao sredujući zategnute odnose s tadašnjim njemačkim carom Otonom.

Za vrijeme njegova službovanja stigoše na kordovski dvor izaslanstva mnogih stranih vladara. Došla su da iskažu halifu osjećanja poštovanja svojih gospodara. Među njima stiže onamo i bizantijska misija iz Carigrada koja potvrdi Hasdaju postojanje kuzarske države na čelu s jevrejskim kraljem Josefom. Hasdaj se obradova što je najzad našao željno iščekivanu priliku da se poveže s jevrejskim vladarom. Preda njemu upućeno pismo bizantijskom izaslaniku koji obeća da će se postarati da pismo stigne naslovniku. Međutim se Hasdaj gorko razočara kad mu nakon dugog vremena Carigrad vrati nedostavljeno pismo. Ni ovom se zgodom nije mogao jevrejski državnik koristiti bizantijskom pomoći. Ipak ne klone duhom.

Zaista, naskoro mu se pruži nova prilika. Nakon kratkog vremena stiže u Kordovu izaslanstvo *Gevalim*, a među njenim članovima dva Jevrejina, mar Šaul i mar Josef. Oni se izjaviše spremnim da predadu Hasdajevo pismo svom kralju koji će se postarati da stigne preko Mađarske, Rusije i Bugarske na odredište. Članovi delegacije istakli su u nekoliko navrata da će njihov gospodar biti naročito počašćen ako mu se ukaže prilika da učini uslugu jevrejskom državniku. Hasdaj sjedne i napiše svoje čuveno pismo kralju

Josefu, Kuzaru-Jevrejinu. Začudo, ovog puta stiže pismo u Itil, prijestolnicu Kuzara, zahvaljujući nastojanjima „kralja Gevalim koji su el *Ciklab*” (Sloveni), kako to svjedoči sam Šaprut u uvodu svog pisma kralju Josefu. Na to je pismo odgovorio kralj — a suština tog odgovora je već gore navedena — historijskim prikazom svog naroda i države.

Srednjevekovne granice ne podudaraju se s današnjim našim geografskim pojmovima. Tako na primjer tvrde da je dio Bugara živio pred hiljadu godina u južnoj Rusiji, sjeverno od Crnog mora, a ne tek zapadno od njega kao danas.

U ovom prikazu od najveće je važnosti da se utvrdi geografski položaj države Gevalim u kojoj je bilo Jevreja prema tvrđenju kordovskog ministra. Nema nikakve mogućnosti da se procjeni njihov broj, ali vidjeli smo da su dvojica bili članovi izaslanstva svog kralja na kordovskom dvoru.

Prvi moderni jevrejski historik od formata, Graetz, utvrdio je iz nepoznatih razloga mjesto gevalimske države na donjem Dunavu. Slično je nastavio nagađati Dubnov koji joj je odredio mjesto u današnjoj Bugarskoj. Autor historije „Jevreji u Beogradu” * pok. Ignjat Šlang, utvrdio joj je središte u Beogradu, čitajući prema bilješci na str. 3 svoje historije riječ BLGR u tekstu Šaprutova pisma kao BLGRD, dakle „Belgrad”, koja je prepisivanjem iskrivljena. Bilo je nadalje pokušaja da se geografsko mjesto tog misterioznog kraljevstva odredi u bregovima Karpata, navodeći da GEVEL znači visoko mjesto, brijeg, prema tome planinsku zemlju na putu iz Španije za zemlju Kuzara. Međutim bilo je već u prošlom stoljeću izvjesnih mišljenja koja su identifikovala gevalimsku državu s hrvatskim kraljevstvom desetog stoljeća.

Tačno je da nema znanstvenog dokaza koji će riješiti problem. Ne može se sa apsolutnom sigurnošću identifikovati država Gevalim. Ali sve indicije upućuju na to da su pred hiljadu godina arapski historioografi nazivali riječju Gevalim planinsku *obalu* Dalmacije s kojom je Španija podržavala pomorske trgovinske odnose. Tom planinskom obalom još je vladala samostalna Hrvatska. Zbog toga piše Hasdaj „kralj Gevalim koji su CIKLAB”, a arapski pisac Ibn Haldun naziva istočnu obalu Jadranskog mora obalom Slovena (SAKALIB). U Palermu, glavnom gradu Sicilije, ima gradska četvrt „Harat askaliba” — četvrt Slovena. Pa i arapski putopisac, Ibrahim Ibn Jakub koji je proputovao zemljama Južnih Slovena oko god. 965, naziva Hrvate naprosto „Sakalib” — Sloveni. U nastavku piše Ibn Jakub: „Njihova je država zemlja visokih i neprolaznih planina”.

Riječ „GEVEL” nalazi se prvenstveno u Psalmima (Tehilim 83,8) a označuje visoku zemlju u Edomu. U Jehezkelu 27,9 ona označuje fenički grad koji su Grci nazivali Biblos. Arapi označuju riječju DŽEBEL — brijeg, prema tome biće Gevalim — ljudi koji

* Beograd 1926.

žive u planinama. Izgleda da su tako nazivali srednjevjekovni Arapi Iberiskog poluostrva ljude sa planina, Slovene na istočnim obalama Jadranskog mora koji su, zahvaljujući razgranatoj svojoj mornarici — kako je već navedeno — podržavali žive trgovinske odnose sa arapskom Španijom. Općenito uzevši bile su pomorske saobraćajne veze u srednjem vijeku nesrazmjerno sigurnije od saobraćaja kopnom, na drumovima izloženim na milost i nemilost prohtjevima razbojnika najrazličitijih vrsta i staleža.

Prema tome neka nikoga ne začudi, ako je i poznati jugoslovenski historik, Vladimir Mažuranić, naišao na „Gevalim” kao sinonim za arapsku riječ „Sakalib” u primjeni na Hrvate s istočne obale Jadranskog mora. U opširnom svom napisu „Gevalim” odštampanom u Kolu Matice Hrvatske, Zagreb 1927, on iznosi mišljenje da su Gevalim zaista istovjetni s Hrvatima koji podržavahu za vrijeme svoje državne samostalnosti političke i trgovinske odnose sa Abdurahmanom Trećim. Nesumnjivo je time Mažuranić pridonio pobjedi „hrvatske” teze u diskusiji koja je trajala decenijama o pitanju ko su Gevalim i koja je to njihova misteriozna zemlja.

Za karakteristiku te znanstvene diskusije evo ovdje stav poljskog historika, Modelskog.* Iako se na početku kolebao prihvaćajući mišljenje da su imenom „Sakalib” podrazumijevali Arapi Iberije Hrvate s istočnih obala Jadranskog mora, najzad se Modelski izjasnio za verziju prema kojoj je njemački kralj Oto (arapski Hutu) vjerovatno kralj Gevalim. Svoje mišljenje dokumentovao je Modelski pretpostavkom da je njemački kralj Oto bio šef delegacije koji je na kordovskom dvoru došao u vezu s Ibn Šaprutom, vještim jevrejskim državnikom koji je iskoristio priliku da njegovim posredstvom nađe vezu s Josefom, kuzarskim kraljem.

Modelskovo je rješenje jednostrano i ne odgovara u svojoj suštini pojmu „Gevalim” koji u svakom slučaju označuje ljude s planina. A iz mnogih njegovih krivih zaključaka jedva će se ko moći složiti s njegovom karakteristikom Njemačke kao tipično brdske zemlje.

S gledišta jugoslovenskih Jevreja i njihove historije važna je ta diskusija koja obuhvata i značajnu činjenicu da je u delegaciji Južnih Slovena za Kordovu bilo dva jevrejska člana. Sve se to desilo, kako je naglašeno, u desetom vijeku. Ako se može povjerovati vjerodostojnosti dokumenta Ibn Šapruta, jevrejskog ministra koji je opisao taj događaj, moći ćemo zaključiti na osnovu njegovog indirektnog svjedočanstva, i samo na osnovu tog dragocjenog dokumenta, da su zaista u ona vremena živjeli Jevreji na području današnje Jugoslavije. Prema tome nema mjesta pretpostavci da su jevrejski članovi delegacije bili jedini Jevreji u hrvatskoj državi, jer takav zaključak naprosto nije logičan. Ali treba priznati da je sudbina tih Jevreja nepoznata, iako indicije upućuju na njihovo bi-

* Dr Teofil Modelski „Król Gebalim w liście Chasdaja”, u izdanju Nauki Polskiej, Lwów 1910.

zantijsko podrijetlo i asimilaciju u jevrejske zajednice dalmatinskih gradova, Slovenije i Hrvatske — pod vrhovnom vlašću Venecije, Austrije i Mađarske. Ove su zajednice zapažene u historiji tek u kasnijim stoljećima. Bavićemo se njihovom sudbinom ukoliko su sačuvani tragovi njihova postojanja.

Zasluga je pok. Šaloma Freibergera, koji je stradao u katastrofi drugog svjetskog rata, da je osvijetljen nejasan problem Gevalim pod vidom naučne, dijalektične kritike, i time je to pitanje našlo mjesto koje odgovara njegovoj važnosti u općoj historiji dijaspore (vidi o tom Freibergrove priloge u „Židovu“, maj—jul 1931. god.).

(Prijevod poglavlja iz hebrejskog rukopisa „Uvod u historiju Jevreja u Jugoslaviji“. Sva prava objavljivanja i preštampavanja — pridržana).